مێژووی قوربانی کارەسات، بیرەوەری، گێڕانەوە … کاوان محەمەدپوور

کورتە باسێک لەسەر کتێبی (کارەساتێکی مێژوویی)، نووسین و کۆکردنەوەی عەزیز وەلیانی

کاوان محەمەدپوور

پۆڵ ڕیکۆر لە وتاری (بیرەوەری و فرامۆشی)دا گێڕانەوەی سەرچەشنەکانی (بیرەوەری) وەکوو کردەوەیەکی ئەخلاقی لەمەڕ مێژووی بەفەرمی کراوی دەسەڵات دەزانێت،«ئەو شتەی فەلسەفەی مێژوو (بەتایبەت فەلسەفەی هێگەل) هەمیشە هەڵگری بووە، کە کردنەوەی ئیمتیاز، گەشە و سەرکەوتنە»(ریکور: خاطره و فراموشی) . واتە مێژوو هەمیشە مێژووی سەرکەوتووان و دەسەڵاتدارانە. بە وتەی ڕیکۆر “گێڕانەوەی بیرەوەی” لە بەرانبەر ئەو زەهنییەتە دەوەستێت کە مێژوو بە فەرمی دەسەڵاتدارانەی خۆی ئەنووسێتەوە، “گێڕانەوەی بیرەوەی” مێژووی لێقەوماوان و قوربانیيانە:« ئێمە پێویستمان بە گێڕانەوەیەکیتریش لە مێژوو هەیە…ئەم گێڕانەوەیە، گێڕانەوەی قوربانییەکان، زایەکراوان و بەجێماوانە کە دەستەوێخەی مێژووی سەرکەوتن وموەفەقییەت دەبێتەوە»(سەرچاوەی پێشوو).

بەم بۆچوونە ئاگامەندی بەسەر ڕابردوو و بیرهێنانەوەی لە قاڵبی گێڕانەوەدا، چەشنێک لە وەستان لەمەڕ (مێژووی بەدەسەڵات کراو) شەمەند دەکا و وەکوو گێڕانەوەیەکی نوێ لە سەنگێکیترەوە بە مێژوو خۆئەنوێنێت.
ڕیکۆر هەر لەم وتارەدا بە ئاماژە بە دوو وتاری فرۆید (بیرهێنانەوە، پاتەکردنەوە و گێڕاڵە) و (شینگێڕی و مالیخولیا) لە هەوڵی ئەوە دایە ڕەهەندی (نەخۆشی-دەرمانی)ی “بیرەوەری کارەسات” لە چواچێوەکی گێڕانەوەناسانە و دەروونشیکارانەدا چارە بکات.
فرۆید لە وتاری (شینگێڕی و مالیخولیا) دوو چەمکی شینگێڕی و مالیخولیا- وەکوو کردەوەیەکی دەروونناسانەی مرۆڤ لەمەڕ ئەبژەی لە دەستچوو-لە یەک جیا دەکاتەوە. لای ئەو دوو کردەوەی بەرچاوی مرۆڤیمان بە “ئەبژەی لە دەستچوو” هەیە. “ئەبژەی لە دەستچوو” ئەو چەمکەیە کە ئیتر بوونی نییە و بە هۆگەلی جیاواز لە دەستی ئێمە

دەرچووە، وەکوو (زەند و نیشتمان، ئازادی، مەرگ و نەمانی خۆشەویستەک)، یەکێ لەم دوو کردەوانە، “شینگێڕی”یە کە بەمانای قەبووڵکردنی چەمکی (لە دەستدان) و نەمانی ئۆبژەی تایبەتە، واتە بە فرۆید کردەوەی شەنگێڕی (بۆ نموونە بە مردوو) وەکوو قەبووڵ کردنی مەرگ و نەمانی ئەوەو هەوڵێکی دەروونی مرۆڤە بۆ گەیشتن بە ئاسوودەی و ئارامشی دوا ئەم کارەساتە. بەڵام مالیخولیا نائۆمێدی و مەیلی زێدە بە دووبارە تێکەڵبوونەوە لەگەڵ ئۆبژەی لە دەستچوویە، بەو مانایە لە مالیخولیادا(شیدایی) مرۆڤ ناتوانێت قەبووڵی ئەو ڕاستییە بکات کە فەانە چەمک یان کەسایەتی ئیتر لە ژیانیدا نەماوە و هیچ بوونێکی نییە. مالیخولیا، خزینە لەناو خەمەکییەوە، بەتابشتی لەمەڕ “فەرامۆشی” و”بیرەوەرییە”. واتە لە مالیخولیادا ئۆبژەی لەدەستچوو هیچ کات، نەبوون و نەمانی لەلایەن ئەمەوە قەبووڵ ناکرێت تا وەکوو بیرەوەری ناوی لەبێنین و لە ئاکامدا بە فەرامۆشی بگات.

ڕیکۆر لە وتارەی فرۆید دا بەم ئەنجامە دەگا کە (گێڕانەوەی بیرەوەرییەکانی کارەسات)، وەکوو شینگێڕی لەمەڕ کارەسات دەنوێنێت و بە چەشنێک قەبووڵ کردنی ئۆبژەی لە دەستچوویە، کەواتە جیا لەوەی بە گێڕانەوە ئەمە ڕوانگەیەکیتر لە مێژوو -کە گێڕانەوەی قوربانییە لە کارەسات پێناسە دەکەین-، لە هەوڵی ئەوەش داین کە ڕەهەندی (نەخۆشی) بیرەوەری بەرەو ڕەهەندی (دەرمان) بگوازینەوە. ڕیکۆر جیا لەم ڕەهەندە دوو ڕەهەندیتر بە بیرەوەری پێناسە دەکا: (ڕەهەندی کردەوەیی) و (ڕەهەندی ئەخلاقی-سیاسی) کە بەتایبەت لە ڕەهەندی ئەخلاقی-سیاسیدا بیرەوەری وەکوو کردەوەیەکی سیاسی بۆ زێدەکردنی عەدالەت و پاراستنی مافی قوربانییەکان خۆیی وێنا دەکا. بیرەوەری وەکوو کردەوە لە هەوڵی پارستن و بەوێنەکێشانی ئەو ڕەنجەیە کە مێژوو باڵی بەسەردا کێشاوە و لە ژێر مێژووی فەرمی دەسەڵات بزر بووە.

ئەگەر ڕوانگەی ڕیکۆر لەمەڕ بیرەوەری و فەرامۆشیدا پەسەند کەین و لەو سۆنگەوە لە مێژووی کوردەوای بڕوانین، ڕەنگە لە ئاکامدا دەستکەوتێکی جیاواز لە دەستکەوتی هەنووکەییمان هەبێت. ئەم مێژوویە کە لانیکەم سێ دانە کارەساتی گەورەی مرۆڤ گوژی و ئاوارەیی لەبێتەوە تا ئەمڕۆکە کەمتر لەلایەن خۆمانەوە-واتە لە لایەن قوربانییەکان و پاشماوەکانی کارەسات- گێڕدراوەتەوە. لەم سێ کارەساتە یەکیان دەگەڕێتەوە (٢٠ی ژانویەی ١٩١٦ی.ز) لە ناوچەی موکریان و شاری سابڵاغ کە ڕەزدار عەزیز وەلیانی لە دوو توێی

کتێبەکدا سرنجی داوەتە. ئەم کتێبە کە پێکهاتووە لە یەک پێشەکی و سێزدە وتار لە نووسەرانی جیاواز و دوازدە بیرەوەرییە لە لایەن بڵاوگەی (گوتار) بە ناوی : (کارەساتێکی مێژوویی، کوشتاری خەڵکی کورد بە دەست سپای ڕووسی تزاری ١٩١٦) بڵاوکراوەتەوە.

بەداخەوە ئەم کارەساتە کە یەکێ لە گەورەترین گوشتارەکانی سەدەی بیستەم و شەڕی یەکەمی جیهانییە تا ئەمڕۆکە ئاوڕێکی شایانی لێنەدراوەتەوە، واتە جیا لەم بەرهەمی بەڕێز وەلیانی دەقێکی‌تر لە ناو کورددا نادۆزینەوە کە ئەم کارەساتەی تاوتوێ کردبێت و وەکوو کردەوەیەکی دژە مرۆیی باسی لێوە بکات.
بە پێی ئەم بەرهەمە لە (٢٠ی ژانویەی ١٩١٦ی.ز)دا سپای ئیمپراتۆری ڕووس بە بیانووی تۆڵەکردنەوە لە سپای ئیمپراتۆری عوسمانی خۆ دەکا بە شاری مەهابادەوە و لە چەند ڕۆژدا نزیکەی دە هەزار کەس لە شار و گوندی ئەم ناوچەیە دەکووژێت. شەڕی یەکەمی جیهانی کە هیچ فەی نە تەنیا بەو ناوچەوە نەبوو بەڵکوو حکوومەتی ئەوکاتی ئێران (قاجار) بێ لایەنی خۆی لەم شەڕە ڕاگەیاند بوو و لانیکەم بەشێوەی فەرمی پشتگیری هیچ یەک لەم لایەنانەی نەدەکرد، بەڵام بێ خاوەنی و بێ دەسەڵاتی حکوومەتی قاجار، هیچ ئەوەی کە لە توانستیدا نەبوو پێش بە هاتنی دەوڵەتان بە ناو سنووری ئێران بگرێت، هەرگیزش نەیتوانی داوای مافی ئەم خەڵکەش بکاتەوە. کەسانێکی زۆر بە بێ ئەوەی فەیان بەسەر شەڕی یەکەمی جیهانی هەبێ بێ بەزەیانە تێداچوون و هیچ دامودەزگا و -مافێکی مرۆییش!- قەرەبووی ئەم کووشتارەی بۆ نەکرایەوە. « ئاکامی چوار ساڵ شەڕی جیهانی بۆ خەلافەتی عوسمانی کوشتاری زیاتر لە یەک میلیۆن ئەرمەنی و (٧٠٠) هەزار کورد بوو».
(وەلیانی بە گێڕانەوە لە درک کەنداڵ، ل: ٣١)
بە پێی گێڕانەوەی کتێبی (کارەساتێکی مێژوویی) یەکێ لە پاساوەکانی سپای ڕووس بۆ هێرش بردنی سەر مەهاباد، کوژرانی سەر کۆنسوولی ڕووس، (ئەلکساندر ئەیاس) بوو : «ئەلکساندر ئەیاس، کۆنسوولی ڕووسی تزاری لە شاری ساببڵاغ، لە ١٩ی نوامبری ١٩١٤ بە هۆی مەترسیەک کە هەڕەشەی لە شاری ساببڵاغ دەکرد، کۆنسوولگەری داخست و بەرەو مەراغە ڕێ کەوت. بەڵام ئەیاس جارێکی‌تر گەڕاوە جێی ژیانی پێشوو (ساببڵاغ) تا برێک لەو کەلو پەلانەی لێی بەجێمابوون هەڵیانگرێ. لە نزیک میاندواو دەکوژرێ و سەری بڕاوی بەڕێ دەکرێتەوە ساببڵاغ. بە سەلماندنی ئەوە کە پیلانی کوشتنی ئەیاس، عوسمانییەکان ڕاستەوخۆ دەستیان هەبووە،
پشت دەبەستین بە بەشێکی ئەو شینگێڕییەی کە مینۆرسکی بۆ ئەیاسی دەنووسێ: “لە ٢ی فیورییەی ١٩١٥ ڕووسەکان ئەو شارەیان (تەورێز)

گرتەوە و لە شەڕی سەفیان بڕێک لەو کەلو پەلانەی ئەیاسیان لە لای ئەفسەرێکی کوژراوی تورک دەزیەوە. لە نێو ئەو کەول وپەلانە، مۆر و میداڵ و چەند نیگاتیوی وێنەی ئەیاسی تێدا بوو”.

مەبەست ئەوەیە کە کاربەدەستانی ڕووسی تزاری، سەرەڕای زانیاری و ئاگادایان لە ڕاستی ڕووداوەکە، بە بیانووی تۆلەی گیانی یەک کەس، لە ٢٠ی ژانویەی ١٩١٦ ڕژانە شار و ئاواییەکانی موکریان…». (ل: ٣٥).
« ئەلکساندر ئەیاس، سەرکۆنسوولی دەسترۆیشتووی ڕووس بە گوتەی جان چالنکە بە پێی پیلانێکی دارێژڕاو لە نزیک میاندواو دەکوژرێ و ماوەیەک سەری بڕاوی لەبەر دەرکی مەحکەمەی سابڵاغ هەڵدەواسن و پاشان فڕێی دەدەن بۆ کایەی منداڵانی شار. ڕووداوی کوژرانی ئەیاس دەبێتە هۆی پەلامار هێنانی لشکری خوێن و لە ٢٠ی ژانویەی ١٩١٦دا ڕژانە نێو شار و بە ماوەی ٤٣ ڕۆژ سابڵاغ ئابڵۆقە دەدرێ و بەوپەڕی بێبەزەییەوە بەردەبنە گیانی خەڵک». (ل:١٥٢-١٥١)
لەو سەردەمانە و بە پاساوی مەزهەبی حاکمی مەهاباد (قازی فەتاح) پشتگیری خۆی لە سپای عوسمانی لە بەرامبەری سپای ڕووس ڕادەگەیەنێت و ڕێگە دەدات سپای عوسمانی لە ناو شاری مەهاباد جەولان بدەن.« قازی فەتاح، پیاوی ژمارە یەک و دەستڕۆشتووی ئەو کاتی دەڤەری سابڵاغ، بە ئەوەی وەک بنەماڵەی مریدی تەریقەتێکی مەزهەبی یان گەرەدەی یەکە لە بنەماڵەکانی شێخەکان بە، بوو بە مەقاشی دەستی عوسمانییەکان و بە دنەی ئەوان فیتوای “جیهاد”ی قەستەوە بە تێوەگلان لە شەڕێک کە قەڵت و بڕی نیزیک (١٠٠٠٠) کەسی لێکەوتەوە، بە ئەوەی هیچ فەی بە چارەنووسی خەڵکی کوردەوە هەبێ!» (ل:١٢). هەر چەند لە گێڕانەوەی بیرەوەرییەکانی ئەم کتێبە قازی فەتاح وەکوو پیاوێکی شۆڕشگێر لە بەرامبەری سپای ڕووس شەڕ دەکا و لە ئاکامدا دەکووژرێت (بڕوانە بەشی بیرەوەرییەکان ل:١٥٥)، بەڵام هەڵەی ئیستراتێژیکی ئەو و پشتگیری لە سپای عوسمانی بەڵایەکی ماڵ وێرانکەری بە خەڵکی ئەو ناوچەیە لە بەوە.

ئەوەی لەم کتێبەدا (کە پشت ئەستوورە بە چەندین بەڵگەی میسۆنێر و قشە مەسیحییەکانی ئەو سەردەمە) زیاتر جێگەی سەرنجە، بەشی بیرەوەرییەکانی ئەم کارەساتەیە. بیرەوەرییەکان بە شێوەی زارەکەی لە ئەو پیرەپیاوانە گێڕداونەتەوە کە باوک یان باپیرە گەورەیان ئەو وەخت لە مەهاباد و دەورووبەری ژیانیان کردوە. لەسەرتاری ئەم وتارەدا کورتە ئاماژەیەکم بە تێۆری پۆل ڕیکۆر، فەیلەسووفی فەڕانسی لە بارەی گێڕانەوەی بیرەوەری وەکوو فۆرمی نەرەنی بە مێژووی فۆرمی کراوی دەسەڵات کرد. ئەگەر ئەم تێۆرییە بە بنەمای

خوێنــدنەومان بگریــــن لە ئاکامــدا بەو ئەنجــامە دەگەیـــن کە بیرەوەرییەکانی کتێب بە زمانێکی ساکار چەند بەشی ئەم کارەساتە شەمەنــد دەکــن و لە هەوڵــی بەرســازکردنی شەمــا و پەیکەرێــک لە ڕا بردوون:
یەکەم: کوشتاری دڕندانەی خەڵی سابڵاغ و ئاکاری دوور لە مرۆیەتی ڕووسەکان.« دە هەزار کەس لە حەشیمەتی ١٤ هەزار کەسی ئەم شارە لە ژن و پیاو و زارۆک و پ□ک□وتوو کەوتەنە بەر زەبری شیری و تیری سەربازانی قیــن لە دڵ و لە خــوا بێخەبەری ڕووس». (ل:١٥٧-١٥٨). (وە بڕوانە بیرەوەرییەکــانی : حــاجی عەبــدوڵڵا قــازی بە گێڕانەوە لە باوکی، میرزا خەلیل فەتاحی قازی، حاجی مستەفا تەیموررزادە، شێخ ڕئووف زیایی).

دووهەم: بەرگری حاکمی مەهاباد(قازی فەتاح) لە بەرامبەری سپای ڕووس و گــوژرانی دلێــرانەی ئەو. بۆ نمــوونە لە بیرەوەرییەکانــدا هاتوو قازی فەتاح لە وڵامی ئەفسەرێکی ڕووسدا دەڵێت:«...هەتا ئەمن زیندوو بم نەیەڵم عرووس [ڕووس] بێتە نێو شاری مەهاباد. ئەوان بێن خەڵکی قەتڵی ئام کەن و ئەمنیش لە ماڵە خۆم دانیشم؟»(ل:١٧٢). یان لە وڵامی کوڕەکانیدا دەڵێت: «چۆن دەتوانم زیندوو بمێنم لەشکری ڕووسان شاریان داگیر کردبێ» (ل:١٨٢). بەپێی بیرەوەرییەکان، قازی فەتــاح لە شەڕ لەگەڵ ســپای ڕووس دەکــووژرێت و لە پــاش چەنــد ڕۆژ تەرمەکەی لە مزگەوتی شادەروێش تەسلیم دەکەن.
سێهەم: قات و قڕی دوا ئەم کارەساتە. «هەزاران مرۆڤی چارەڕەش پاش گوشتاری قەزاقەکانی خوانەناس و غەددار کە لە برسان پێڕا دەهاتن، ئەوانیــان بە تێکڕایــی لە قەبــری گشتــی دەنــاشتن، ئەو شــوێنە بە گۆڕستانی برسییەکان نێودێر کرابوو!». (ل:١٦٩). «گەنم و دانەوێڵە، بنەی هاتبوو، وەرز□□کان چ توانستی کاری کێڵان و زەوی‌وزاریان نەبوو. لە هەلو مەرجی ئەوتۆدا نەدار وبرسی و ڕووت و ڕەجاڵ کە بە تەنیا بە ڕواڵەت زیندوو بوون و بەس بە دەنگی نووساو و دڵی پڕ حەسرەت و بە ناڵینی پڕ سۆز دەکڕووزانەوە». (ل: ١٨٩-١٩٠). «... دوای ئەو گوشتارە، گرانی و قات و قڕییەکی بێ ڕادە گشت ناوچەی موکریان لە خۆ دەگرێ. بە وتەی بەساڵاچووان، تەنانەت خەڵک مەجبوور بوون گۆشتی سەگ و پشیلە بخۆن». (ل:٢١٢).

لە مێژووی فەرمی ڕووسەکاندا ئەم کوشتارە وەکوو سەرکەوتنێکی گەورە لەمەڕ سپای عوسمانی دایە (سپای عوسمانی لە ناوی شاری مەهاباد بوو و بەڵام توانستی بەرگری لەخۆ و شاری نەما، بۆیە هەر زوو پاشەکشەی کــرد و شــار بەجێ دێڵێــت). بە ڕوانگەی (ڕیکۆر)ەوە مێــژووی فەرمــی

لەلايەن دەسەڵاتدارانەوە بە چەشنی پێويست چەواشە دەکرێت و ئەوەی بزر دەبێت مێژووی لێقەوماوانە. لێرەدايە كە بيرەوەری پاشماوەکانی کارەسات ئەتوانێت ڕێچكەيەی تر لە مێژوو بدۆزێتەوە. لە بيرەوەريەکانی کارەساتی ١٩١٦ی سابڵاغ نە تەنيا هيچ ڕشادەت و سەربڵيندي□کی ڕووسەکان شەمەند ناکرێت، بەڵکوو دڵڕەقی و بێروحمی ئەوان بەرجەستە دەبێتەوە، لە لايەکی‌تر پاش کارەسات، كە بۆ مێژووی فەرمی دەسەڵات بە كۆتايی هاتن و سەركەوتن بەسەر دوژمن پێناسە دەکرێت لە لايەن (بيرەوەری) يەوە وەکوو قۆناغێکی‌تر لە کارەسات دەنوێنێت، قات و قڕی و گرانييەک كە بەسەر شاردا دێت ڕوويەکی‌تری ئەم شەڕە نيشان ئەدات. لەم بيرەوەريانە كەسايەتی (قازی فەتاح) وەکوو نوێنەری گشت جەماوەری مەهاباد بە سيمبۆڵ دەکرێت و نەترسی و بەهێزی ئەو هێمایەك لە ڕۆحی پارستنی زێد و نيشتمانە، واتە لە گشت بيرەوەري□كاندا قازی فەتاح هێمای گشت خەڵکی شارە،
ئەم هێمايە لە هەوڵی شەمەند کردنی چەمکی (خۆشەويستی لە ڕادەبەدەر) بۆ نيشتمانە، کەواتە كەسەکان لەبەر ئەوەی خۆشەويستی و داخی خۆيان بۆ شار نيشان بدەن، لە بيرەوەريەکانياندا، سەرچەشنێك (لێرەدا قازی فەتاح) بەرجەستە دەكەنەوە و دەيهێنە ناو قاڵبی (گێڕانەوەی) خۆيانەوە. هيچ يەك لەو هێمايانەی كە لە بيرەوەريەکان دەوترێتەوە لای مێژووی فەرمی دەسەڵات مانای نييە و بەڵکوو ئينکار و نەرێنی لێدەکرێت.

ئەگەر ديسانەكە بە ڕوانگەيەکی ڕيكۆری سرنجی ئەم بيرەوەريانە بدەيەنەوە بەم دەرئەنجامە دەگەين كە كەسەكان بۆ ئەوەی بتوانن ئەم ڕووداوە تەنانەت بە شێوەی زارەکيش بێت بۆ جيلی داهاتوو هەناردە بكەن و لەلايەکی‌ترەوە –وەکوو فرۆيد دەڵێت- قەبووڵی نەمانی (ئۆبژەی لە دەستچوو) بكەن، لە هەوڵی ئەوەدان سەرچەشنی ڕووداوەكە بگێڕنەوە. گێڕانەوەی سەرچەشنی ڕووداوەکان (هەر بەم جۆرەی ڕيكۆر لە (تۆزۆتان تۆدۆرۆف)ەوە دەيڵێتەوە) ڕێگەيەكە بۆ ئەهوەن كردنەوەی دەروونی مر□ق و هەوڵ بۆ گەيشتن بە ئاقارێکی نوێيە كە دەبێتە (داهاتوو). گێڕانەوەيەكە كە ڕووداوەکان بۆ جيلی نوێ دەستەبەر دەكا. هەر بەو شێوەی ڕيكۆر دەڵێت:«ئەوە گێڕانەوەيە كە شێوەيەکی تايبەت لە دەستەمۆكردنی بيرەوەری ساز دەكا». بيرەوەريەكانی کارساتی ١٩١٦ی مەهاباد پێكهێنان و دەستەمۆ كردنی بيرەوەري□كە كە دژ بە گێڕانەوەی مێژووی دەسەڵات دەوێستێت و جاريکی‌تر ئێمە بەروڕوويی پرسياری چۆنييەتی گێڕانەوە و بەرەڕوو بوونەوە لەگەڵ مێژوو دەکاتەوە.

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

. خاطره و فراموشی. پل ریکور. ترجمه: ویکتوریا طهماسبی

. کووشتاری خەڵکی سابڵاغ بە دەست سپای ڕووس (١٩١٦). کارەساتی دەرسیم (١٩٣٧-٣٨). ژینۆسایدی ئەنفال (١٩٨٨)

. ئەوە بەو مانایە نییە ئێمە بۆ ئەم کارەساتانە هیچ دەقێکی مێژوویی یان شیکارانەمان نەنووسیوە، بەڵکوو مەبەست ئەوەیە نەمانتوانیوە چەشنێک لە تیۆریی یان لانیکەم دەلاقەیەکی تر بەرەو مێژوو بکەینەوە.

. گشت سەرچاوەکان لە کتێبی: کارەساتێکی مێژوویی، کوشتاری خەڵکی کورد بە دەست سپای ڕووسی تزاری ١٩١٦، عەزیز وەلیانی. چاپی دووهەم. سەقز، نەشری گوتار (١٣٩٧)، وەرگیراون.